

МЕТОДОЛОГІЧНА ВРАЗЛИВІСТЬ МЕХАНІСТИЧНОГО ПІДХОДУ У ПРОЦЕСІ НОРМОПРОЕКТУВАННЯ

ДУБОВ Г. - доцент, кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії права та держави Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

ORCID ID: 0000-0001-9042-498X

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.3.37>

Стаття аналізує обмеження механістичного підходу в правотворчості, що ґрунтується на лінійних причинно-наслідкових моделях. Автор доводить, що такий підхід неадекватний складності сучасних суспільних процесів, і пропонує альтернативні методології – системне, синергетичне та нелінійне бачення права для ефективного нормопроєктування.

Ключові слова: механістичний підхід, правотворчість, нормопроєктування, системне бачення права, синергетика.

Постановка проблеми

У сучасному правотворчому процесі все ще простежується вплив традиційних механістичних підходів, сформованих у добу класичного раціоналізму та юридичного позитивізму. Вони виходять із уявлення про право як замкнену, стабільну, передбачувану систему, в якій норма є однозначною причиною, а правовий результат – механічно зумовленим наслідком. Такий підхід забезпечував уявлення про певну логічну впорядкованість права в умовах відносної простоти суспільних відносин, проте в сучасних умовах він виявляє свою обмеженість.

Правотворчість сьогодні розгортається у контексті складних і часто нелінійних суспільних процесів, де дія норми може спричинити непередбачувані на-

слідки, а взаємодія правових та соціальних інститутів формує ефекти, що виходять за межі лінійної логіки правового регулювання. Механістична модель не враховує ролі випадковості, комунікативних чинників, культурного контексту й самоорганізаційних процесів у правовій системі. У результаті надмірне використання підходів, які орієнтуються на детерміністичні уявлення може поставити під сумнів ефективність регуляторних механізмів.

Метою статті є критичний аналіз обмежень механістичних підходів у сучасній правотворчості та обґрунтування доцільності постановки питання про застосування альтернативних методологічних парадигм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження суміжної проблематики в українській юридичній науці представлені здебільшого роботами, які стосуються пізнавальних можливостей теорії самоорганізації (синергетики) щодо правових явищ. До такої проблематики звертались, зокрема, такі автори як А. Машков, В. Яценко, М. Василенко, С. Єсімов, В. Погребняк, О. Джужа.

Виклад основного матеріалу

У різні періоди розвитку юридичної думки науковці прагнули пояснити правові явища, спираючись на досягнення природничих наук. Зокрема, концепції класичної механіки такі як рівновага сил, причинність та інерція ставали джерелом аналогій і моделей для осмислення права. Вважаючи Всесвіт упорядкованою системою, підпорядкованою суворим законам руху, мислителі доби Просвітництва та пізніших періодів шукали подібність між законами природи і суспільства.

Статуя Феміди із терезами символізує ідеал збалансованого, справедливого правопорядку – метафору, що перегукується з поняттям механічної рівноваги. В теорії права давно укорінилися поняття рівноваги та балансу, нав'язані механікою. Ще з Античності правопорядок уявляли як систему терезів, де різні інтереси врівноважуються подібно до сил у стані рівноваги. Сформульована у епоху Просвітництва концепція “стримувань і противаг” між гілками влади ґрунтується на образі урівноваження складових державного механізму. Елементи правової системи порівнюють із деталями машини, які мають працювати злагоджено, аби досягти стабільності – так само як у механіці сума сил може давати нульовий результуючий вектор, забезпечуючи спокій системи. Баланс інтересів і стабільність нормотворення у праві часто описують термінами рівноваги, наче суспільство прагне повернутися до сталого стану, якщо його порушити. Така аналогія перегукується з уявленнями класичної механіки про природну тенденцію систем до рівноваги.

Не менш поширеною є аналогія причинно-наслідкових зв'язків у праві з детермінованими причинними зв'язками в механіці. Класична механіка постулює, що кожна дія має свою причину і наслідок, які можна передбачити за законами природи. У праві також шукають чіткі причинно-наслідкові залежності: наприклад, правопорушення розглядається як причина, що зумовлює наслідок у формі юридичної відповідальності – своєрідної реакції держави на протиправну дію.

За зразком третього закону Ньютона (на кожен дію є рівна і протилежна протидія) у кримінальному праві існує ідея неминучості покарання за злочин – своєрідна реакція системи на протиправну дію.

У класичній юриспруденції панувало переконання, що правові норми впливають на поведінку людей майже автоматично, подібно до того як фізичні сили детермінують рух матеріальних об'єктів. Такий механістичний підхід зосереджувався на лінійних причинно-наслідкових зв'язках: одна причина - один наслідок. Наприклад, у теорії юридичних фактів тривалий час вважалося, що достатньо виявити один факт-підставу і автоматично виникнуть правовідносини. Подекуди цей підхід описували як спробу розкласти правову реальність на окремі складові правового механізму. Відповідно, роль судді або правознавця уподібнювалася до ролі інженера, який з'ясовує, яка саме причина (факт) породила конкретний юридичний ефект (наслідок).

Наведені аналогії – рівновага, причинність, інерція відображають прагнення побачити в праві упорядковану, передбачувану систему, схожу на механізм, що діє за відомими (або такими, які можуть бути відкритими згодом) законами. В юриспруденції широко використовуються терміни на кшталт “механізм правового регулювання”, під яким розуміють цілісну систему правових засобів, що впливають на суспільні відносини [1]. Таке поняття прямо екстраполює образ технічного механізму на правову сферу: норми права, юридичні факти, акти реалізації прав і обов'язків розглядаються як деталі єдиного засобу, які взаємодіють для досягнення певного результату – упорядкування поведінки людей.

Отже, механістичні моделі дали змогу теоретикам описати правову систему в термінах структури, функцій та закономірностей дії, що було особливо привабливим в епохи панування віри у всемогутність класичної науки.

У ХХ столітті відбувається помітний зсув від наївного механістичного підходу до більш складного бачення права. Прак-

тика продемонструвала, що людська поведінка і суспільні відносини не завжди вкладаються в жорсткі схеми, а “юридична машина” інколи дає «збої», якщо керуватися тільки формулами. Прикладом одного із таких сигналів критики можливо навести позицію американського правознавця Роско Паунда. У 1908 році у своєму есе “Mechanical Jurisprudence” він розкритикував тогочасну практику суддів, які трактували право надто механістично, застосовували прецеденти, не зважаючи на реальні наслідки. Паунд ввів термін “механічна юриспруденція”, маючи на увазі підхід, за якого суддя – лише автомат, що підставляє факти під готові правові норми, не задумуючись про справедливість рішення. Він вважав такий підхід хибним, бо, із його точки зору, суспільство – не статична машина, а живий організм, який постійно змінюється. На противагу Паунд запропонував соціологічну юриспруденцію, де наголос робиться на реальних наслідках судових рішень та потребах суспільства[2]. Його критика ознаменувала ширшу тенденцію: правова наука почала відходити від уявлень про абсолютну визначеність і передбачуваність права, успадкованих від класичної механіки.

Приблизно в цей же час в межах природничих наук принцип механістичного детермінізму зазнає суттєвого перегляду під впливом робіт А. Ейнштейна. Спеціальна та загальна теорії відносності його авторства постулювали, що: простір і час не є жорстким «фоном», а змінюються залежно від системи відліку; гравітація не є механічною силою, а властивістю викривленого простору-часу; причинно-наслідкові зв'язки мають інший характер: вони не зникають, але підпорядковуються складній геометрії, а не механіці. Це означало, що світ виявився не є абсолютно передбачуваним за законами класичної механіки. При цьому причинність зберіглася, але стала «контекстуальною» — залежною від точки спостереження та структури системи.

На такому тлі у роботах вчених-правознавців посилилася критика механістичних концепцій права, підкреслюючи

нелінійний характер соціально-правових систем, можливість ситуації, коли одна й та сама норма може діяти по-різному в різному контексті; активну роль інтерпретатора або правозастосувача у впливі на зміст нормативного припису.

Усвідомлення складності правових явищ поглиблювалося у другій половині ХХ ст. через розвиток кібернетики, теорії систем та інших наук. Дедалі частіше лунали думки, що розглядати право лише як простий механізм недостатньо. Натомість системне бачення розглядає право як складну систему, де взаємодіють норми, правовідносини, правосвідомість, соціальне середовище. Механістичний підхід не міг пояснити явищ, коли однакова норма дає різні ефекти залежно від контексту або коли соціальні фактори змінюють результати дії закону. В межах системного та комплексного підходів було визнано, що правова реальність має багато вимірів і рівнів, а тому її аналіз потребує врахування нелінійних зв'язків, зворотного впливу результатів на причини тощо.

Таким чином, механістичний підхід, що колись домінував у загальнотеоретичних дослідженнях права, нині розглядається радше як історична сходинка, яку сучасна наука про право пододала, зберігши корисні інструменти, але відкинувши надмірний спрощений детермінізм. Як зазначав М.І. Козюбра, механістичне уявлення, буцімто всі правові системи діють на основі об'єктивної необхідності пізнаних законів, поступається місцем розумінню права як явища з нелінійною динамікою і значною часткою випадковостей [3].

Втім, незважаючи на науково визнану застарілість та обмеженість використання механістичних підходів, наразі їх використання покладається у основу правового регулювання процесу нормопроекування.

Так, згідно до вимог п.п.2 ч.1 ст.30 Закону України «Про правотворчу діяльність», набуття чинності якого відтерміновано до завершення воєнного стану, суб'єкт правотворчої ініціативи здійснює оцінку впливу проекту нормативно-правового акта на суспільні відносини та ви-

кладає у пояснювальній записці, серед іншого: альтернативні шляхи вирішення проблеми, яка потребує правового регулювання, з визначенням економічних, соціальних, фінансових, бюджетних, екологічних, демографічних, регуляторних, інвестиційних, гендерних, дискримінаційних, корупційних та інших наслідків, а також стану виконання Україною міжнародних зобов'язань для кожного з альтернативних шляхів.

Застосування подібного підходу є очевидним прикладом використання лінійної механістичної моделі до осмислення суспільних відносин які мають стати предметом правового регулювання новоствореним нормативно-правовим актом, припускаючи простий, прямий зв'язок між причиною і наслідком, характеризуючи плив як однорідний, стабільний і пропозиційний.

При цьому, за таких умов, враховуючи застосований законодавцем підхід, якщо кожен із 12 факторів, зазначений у цитованій нормі, дає принаймні два варіанти розвитку подій, то загальна кількість комбінацій (альтернативних шляхів) можливо порахувати звівши кількість варіантів (2) у ступінь, яка дорівнює кількості необхідних до урахування факторів (12), і таким чином отримати 4096.

Отже, теоретично можливі 4096 альтернативних шляхи вирішення проблеми, якщо врахувати принаймні два варіанти дії кожного з факторів незалежно.

Така вражаюча кількість показників сценаріїв оцінки впливу проекту нормативно-правового акта на суспільні відносини, що має бути викладена у пояснювальній записці, по суті є мінімальною, виходячи із вимог Закону України «Про правотворчу діяльність», при здійсненні нормопроектувальної діяльності за таким підходом.

Таким чином, навіть у межах закладеної законодавцем логіки оцінки впливу проектів нормативно-правових актів, механістична модель виявляє власну суперечність. Формально вимагаючи передбачення альтернатив, вона водночас ґрун-

тується на припущенні, що можливі сценарії розвитку є лійними та піддаються повному обліку та урахуванню. Проте на практиці така модель призводить до абсурдної ситуації: кількість варіантів зростає експоненційно, перетворюючи процес оцінки впливу на суто формальну процедуру, що об'єктивно не спроможна продемонструвати свою прогностичну цінність.

Реальність суспільних відносин є набагато складнішою: вплив одного фактору здатен змінювати контекст іншого, породжуючи непередбачувані й якісно нові результати. Це означає, що сучасна нормопроектувальна діяльність не може задовольнятися механістичною парадигмою причинно-наслідкових зв'язків. Вона потребує використання синергетичних і системних методологій, здатних враховувати ефекти нелінійності, біфуркаційні точки розвитку та взаємозалежність правових і соціальних процесів.

Висновок

Механістичний підхід у правотворчості, закріплений навіть на рівні спеціального закону, є концептуально обмеженим та методологічно сумнівним. Його збереження у сучасних умовах ризикує перетворити правотворчість на технічний, а не творчо-аналітичний процес. Вихід убачається у поступовому переході до нових методологічних рамок — системного, синергетичного й нелінійного бачення права, здатного адекватно відображати складність та динаміку сучасних суспільних відносин.

Література

1. Стукаленко О. Нотатки до розуміння категорії «механізм правового регулювання» // *Правова держава*. – 2017. – №26. – С. 20–25
2. Pound R. *Mechanical Jurisprudence* // *Columbia Law Review*. – 1908. – Vol. 8, No. 8. – P. 605–623.
3. Козюбра М. Праворозуміння: плюралізм підходів і єдність поняття // *Наукові записки НаУКМА*. – 2010. – Т. 104. – С. 3–10

SUMMARY

The article provides a comprehensive analysis of the methodological vulnerabilities of the mechanistic approach in law-making, which was shaped by classical rationalism and legal positivism. This approach views law as a closed and predictable system, where a legal norm automatically determines the outcome according to the principle of linear causality. The author emphasizes that in contemporary society, characterized by dynamics, non-linearity, and multifactorial complexity, such a model increasingly demonstrates its limitations.

Drawing on historical analogies with classical mechanics, the study traces how concepts of equilibrium, inertia, and causality were transferred into jurisprudence, forming the metaphor of law as a mechanism. The idea of balancing interests, checks and balances, or treating an offense as a cause of legal liability reinforced the image of law as a linear and deterministic system. At the same time, legal thought has long been critical of this view. Roscoe Pound, in his concept of “mechanical jurisprudence,” stressed that a judge cannot act as an “automaton” mechanically applying norms, and instead proposed a sociological approach oriented toward social needs and the real consequences of judicial decisions.

The article further highlights how the development of physics and other sciences undermined classical determinism — with Einstein’s theory of

relativity, system theory, and synergetics providing new paradigms that consider context, randomness, self-organization, and non-linear dynamics. Law thus began to be understood as a complex, multi-level system, where the interaction of norms, institutions, and the social environment produces unpredictable outcomes.

Special attention is paid to modern law-drafting practices in Ukraine. Using the Law “On Law-Making Activity” as an example, the author shows that the legislator, while requiring an assessment of draft laws across multiple factors, essentially relies on mechanistic logic of linear predictability. However, the multiplicity of potential combinations leads to an absurd outcome: the process becomes a mere formality, incapable of providing genuine prognostic value or adequate assessment of consequences. This illustrates the internal contradictions of the mechanistic model in law-making.

The article concludes that preserving such approaches in the current context risks reducing law-making to a purely technical procedure devoid of analytical and adaptive capacity. A way forward lies in adopting new methodological frameworks — systemic, synergetic, and non-linear perspectives on law that can capture the complexity of socio-legal processes, account for unpredictability, and ensure more effective and adequate normative design.

Keywords: mechanistic approach, law-making, legislative drafting, systemic view of law, synergetics.